

ABU MANSUR AL-MOTURUDIIY ILMIY MEROSI VA UNING O'RGANILISHI

Madraximov Atabek Abduraximovich

Urganch davlat pedagogika instituti, Filologiya va tarix fakulteti

Milliy g'oya va falsafa kafedrası o'qituvchi-stajyori

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15349089>

Annotatsiya. Ushbu maqola Abu Mansur al-Moturidiyning ilmiy merosini va uning o'rganilishini yoritib beradi. Maqolada al-Moturidiyning asarlari, uning merosining musulmon olami va O'zbekistonda o'rganilishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Abu Mansur al-Moturidiy, moturidiya, kalom, ilmiy meros, asarlar, tadqiqotlar, O'zbekiston.

Аннотация. В данной статье рассматривается научное наследие Абу Мансура аль-Матуриди и его изучение. В статье обсуждаются труды аль-Матуриди, изучение его наследия в мусульманском мире и в Узбекистане.

Ключевые слова: Абу Мансур аль-Матуриди, матуридизм, калам, научное наследие, труды, исследования, Узбекистан.

Abstract. This article examines the scholarly legacy of Abu Mansur al-Maturidi and its study. The article discusses al-Maturidi's works, the study of his legacy in the Muslim world and in Uzbekistan.

Keywords: Abu Mansur al-Maturidi, Maturidi, Kalam, scholarly legacy, works, research, Uzbekistan.

Har qanday xalq birinchi navbatda o'zi duyoga keltirib tarbiyalagan buyuk o'g'lonlari, mutafakkir zotlari, insoniyat tamadduniga ulkan hissa qo'shgan olimu ulamolari bilan g'ururlanadi. Shu jihatdan olib qaraganda, o'zbek xalqining g'ururi chindan-da tog'lardan baland. Zero, bizning yurtimizda tug'ilib voyaga etgan, uning nihoyatda serqirra ilmiy ijodiy faoliyati bilan dunyo ahlini lol qoldirgan buyuk bobolarimiz nomi har birimizning qalbimizni faxru iftixorga to'ldiradi.

Madaniy merosimizni, o'tmish qadriyatlarimizni keng va xar tomonlama o'rganish muhtaram yurtboshimiz Sh. M. Mirziyoyevning ma'ruzalarida bir necha bor ta'kidlanganidek, hozirgi milliy manaviyatimizning chuqur tarixiy ildizlarini shakllanish bosqichlari va xususiyatlarini ochib berish uchun zarurdir. Bu esa, o'z navbatida, milliy ong, milliy g'urur, tariximiz, o'tmish avlodlar xizmatiga hurmat-e'tiborni, xalq mehnatiga, vatanga sevgi tuyg'usini

shakllantirish, yangi jamiyatimizning to'g'ri rivojini, kelajagini oqilona belgilash, yuksak demokratik davlat qurish uchun xizmat qiladi.

Ma'lumki, yurtimizdan azal-azaldan ko'plab buyuk allomalar yetishib chiqqanlar. Ayniqsa, o'rta asrlarda (IX–XII) o'z kashfiyotlari va ta'limotlari bilan jumlai jahonni lol qoldirgan yuzlab ulug' allomalar samarali faoliyat ko'rsatganlar. Mana shunday mashhur siymolar silsilasida kalom ilmining asoschilaridan biri imom Abu Mansur al-Moturidiy hazratlari alohida o'rin egallaydi. Hayot falsafasini qarangki, aynan 870 yilda buyuk vatandoshimiz, hadis ilmining sultoni imom al-Buxoriy hazratlari vafot topgan yili azim Samarqandning Moturid degan mahallasida ilohiyot ilmining bo'lg'usi yorqin yulduzlaridan biri imom Abu Mansur al-Moturidiy dunyoga keladi. Imom al-Moturidiyning hayoti va ilmiy merosi, ayniqsa, yoshlik yillari haqidagi mufassal bo'lmagan muxtasar ma'lumotlar, asosan, o'rta asr mualliflari al-Xatib al-Bag'dodiy, Abdukarim Saa'd as-Sam'oni, Abul-Fido Zayniddin Qosim ibn Qutlubug'a, Muhitdin al-Qurashiy, al-Kafaviy, Abul-Mu'in an-Nasafiy, Toshko'prizoda va Hoji Xalifaning asarlarida keltirilgan. Allomaning to'liq ismi Muhammad ibn Mahmud Abu Mansur al-Moturidiy as-Samarqandiy bo'lib, Samarqandning Moturid (ba'zi manbalarda Moturit) deb ataladigan mahallasida tug'ilgan. Uning tug'ilgan yili haqida ham manbalarda juda kam ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, aksar hollarda 236/870 yil qayd qilingan.

Alloma 333/944 yilda vafot etib, Samarqandning mashhur Chokardiza qabristonida dafn etilgani aniq ko'rsatilgan. U dastlabki ma'lumotni otasi Muhammad ibn Mahmuddan, so'ngra o'sha davrda boshlang'ich maktab hajmida bilim beruvchi Kuttobda oladi. Undan keyin Samarqanddagi Raboti g'oziyon masjidi qoshidaga madrasada ta'lim olganligi haqida ma'lumotlar bor.

Al-Moturidiy ko'plab asarlar yozgan bo'lib, ularning aksariyati bizgacha etib kelgan. Eng mashhur asarlari quyidagilar:

1. "Kitab at-tavhid" ("Tavhid kitobi"): Bu asar al-Moturidiyning eng muhim asari hisoblanadi. Unda Allohning borligi va birligi, ilohiy sifatlar, inson irodasi kabi masalalar batafsil yoritib berilgan.
2. "Ta'vilat ahl as-sunna" ("Sunniylarning ta'villari"): Bu asarda Qur'on oyatlarining ta'vili, ya'ni ularning asl ma'nosi tushuntiriladi.
3. "Kitab ar-radd 'ala usul al-fiqh" ("Fiqh usullari haqidagi raddiya"): Bu asarda fiqh usullari masalalari tahlil qilinadi.

Al-Moturidiy merosi asrlar davomida musulmon olimlari tomonidan o'rganilib kelingan. Uning ta'limoti Markaziy Osiyo, Hindiston va boshqa mamlakatlarda keng tarqalgan. Bugungi kunda ham al-Moturidiy merosi jahon olimlari tomonidan o'rganilmoqda. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalar va seminarlar tashkil etilmoqda.

O'zbekistonda al-Moturidiy merosini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Samarqandda Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi. Bu markaz al-Moturidiy merosini chuqur o'rganish, uning asarlarini nashr etish va ilmiy anjumanlar o'tkazish bilan shug'ullanmoqda.

Imom al-Moturidiyning ilohiyot ilmlarida o'z davrining yetuk allomasi bo'lib etishishida ustozlarining hissasi katta bo'lgan. Uning ustozlari jumlasidan o'z davrining taniqli olimlaridan Abu Nasr Amad ibn al-Abbos ibn al Husayn al-Iyodiy, Abu Bakr Ahmad al-Juzjoni, Nusayr ibn Yahya al-Balxiy, Muhammad ibn Muqotil ar-Roziylarni (u Ray shahrining qozisi bo'lgan) ko'rsatish mumkin. Imom al-Moturidiyni shogirdlari va izdoshlari ko'p bo'lib, ulardan Abu Ishoq ibn Muhammad ibn Ismoil, Abul-Hasan Ali ibn Sayyid ar-Rustag'foni, Abu Muhammad Abul-Karim ibn Muso ar-Pazdaviy, Abul-Lays as-Samarqandiy, Abul-Hasan al-Pazdaviy, AbulYisr al-Pazdaviy, Abul-Mu'in an-Nasafiy, As-Safar al-Buxoriy, Najmiddin Umar an-Nasafiy, As-Sabuniy al-Buxoriy, Umar alHanafiylarni zikr etish mumkin. Moturidiya ta'limotining taraqqiy etishiga hissalarini qo'shgan Imom al-Moturidiy shogirdlarining eng taniqlilaridan biri Abul-Mu'in an-Nasafiy bo'lib, u o'z asarlarida, ayniqsa, "Tafsirat al-adilla" (Dalillar tilga kirganda) nomli tasnifida imom al-Moturidiy va uning ta'limoti haqqida ko'p muhim ma'lumotlarni keltiradi.

Imom al-Moturidiyning qalamiga mansub asarlarning soni o'n beshtaga etib qoladi. Ulardan fiqh ilmi va uning usuliga bag'ishlanganlari quyidagilardir: "Kitob al-jadal" (Dialektika haqida kitob), "Kitob moaxaz ash-shari'a" (Shariat asoslari manbai). Shu bilan birgalikda, kalom ilmining turli masalalari va to'g'ri yo'ldan adashgan har xil oqimlarga raddiyalar bildirishga bag'ishlangan asarlar imom al-Moturidiy ijodining asosini tashkil qiladi. Ulardan "Kitob at-tavhiyd", "Kitob al-maqolot", "Kitob radd a'lo-l-karomita", "Kitob bayon vahm al-mu'tazila", "Kitob radd usul al-xamsa li-Abi Muhammad al-Bohiliy", "Kitob radd avo'il al-adillat lil-Ka'biy", "Kitob va'id al-fussoq lil-Ka'biy", "Kitob radd tahziyb aljadal lil-Ka'biy" kabilarni ko'rsatish mumkin. Ushbu asarlardan "Kitob at-tavhiyd" kalom ilmiga oid eng dastlabki asar hisoblanib, unda mu'tazila va boshqa oqimlarning noto'g'ri nuqtai nazarlari tanqid ostiga olingan. Imom al-Moturidiyning boshqa bir yirik asari "Ta'vilot ahli assunna" yoki "Ta'vilot al-Qur'on" deb ataladi.

Mazkur asarning ilmiy va amaliy ahamiyati juda katta bo'lib, u ahli sunna ulamolari tomonidan Qur'oni karimni sharhlash (ta'vil) bo'yicha qilingan dastlabki jiddiy urinish bo'lib, bu sharh aql va naql nuqtai nazaridan amalga oshirilganligi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, Qur'oni karim imom al-Moturidiyning kalom ilmiga oid ta'limotlari nuqtai-nazaridan turib tafsir qilingan.

Yuqorida bayon etilganlardan xulosa qilib aytish mumkinki, imom al-Moturidiyning bizgacha etib kelgan ikki yirik asari – “Kitob at-tavhid” va “Ta'vilot ahli as-sunna” buyuk alloma merosida alohida ahamiyatga egadir. Mazkur asarlarda islom dinining falsafasini tashkil etuvchi kalom ilmining turli masalalarida ibratli fikrlar ilgari surilgan, haqiqatdan adashgan fiqaralar ilmiy nuqtai nazardan tanqid qilingan. Imom al-Moturidiy fikricha, insonlarning yomon xulqdi ishlari, gunohlari Alloh taoloning irodasi bilan (chunki Alloh shu ishlarni takdir qilgan), lekin uning roziligisiz amalga oshiriladi. Alloh taolo insonlarga o'z erkini qo'liga bergan holda yaratgan, ya'ni uning harakatlari azaldan taqdir etib qo'yilgan bo'lsada, insonning ba'zi ishlarga sohib ixtiyorligini ham bergandir. Bu ishlarni imom al-Moturidiy “af'oli ixtiyoriy, ya'ni insonda iroda erkinligi mavjud” deb ataydi. Imom al-Moturidiy hazratlarining bundan o'n bir asr muqaddam aytgan bu ajoyib fikri bugungi kunda ham g'oyatda dolzarb bo'lib, inson aql-zakovati va tafakkurining imkoniyatlari cheksiz, uning o'z xatti-harakatlari uchun esa javobgar ekanligiga ishoratdir. Alloma faoliyatida, yuqorida aytilganidek, muborak islom dinimizning hayotbaxsh mazmun-mohiyatini ravshan talqin qilish, turli bid'at va xurofotlarga botgan guruh va toifalarga qarshi kurash alohida o'rin egallaydi. Shu nuqtai nazardan ham imom al-Moturidiy ilgari surgan g'oyalar bugungi kunda ham g'oyatda dolzarb bo'lib, nafaqat ilmiy, balki katta amaliy ahamiyatga ham ega.

Imom al-Moturidiyning o'ziga xos ta'limotini o'rganish uchun olimlarimiz oldida katta imkoniyatlar mavjud. Chunonchi, allomaning asosiy asarlari qo'lyozmalari va ularga yozilgan ba'zi sharhlar nafaqat Misr, Turkiya, Hindiston, Angliya kabi mamlakatlarda, balki respublikamizdagi qo'lyozmalar xazinasida ham saqlanadi. Mavridi kelganda zo'r mamnuniyat bilan aytish kerakki, imom al-Moturidiyning hayoti va merosini ilmiy asosda har tomonlama chuqur o'rganib, keng xalq ommasiga etkazishda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Imom Abu Mansur al-Moturidiy tavalludining 1130 yilligini nishonlash to'g'risida”gi qarori muhim ahamiyatga molik hujjat bo'ldi.

Buyuk mutakallim imom al-Moturidiy yashagan davrda, undan oldin islom nazariyasini tashkil qilgan kalom ilmi, unga munosabat 86 qanday bo'lgani haqidagi masalalar ko'pchilikni qiziqtirishi tabiiy, albatta. Shu bois quyida ana shu mavzu xususida fikr yuritamiz. Imom al-

Moturidiyning zalolatning har qanday ko‘rinishlaridan yiroq, musulmonlar orasida sog‘lom islomiy tafakkurni targ‘ib qilish borasidagi sa‘y-harakatlari hamda uning barhayot ta‘limotlari mazmun-mohiyatini to‘liq idrok qilish uchun alloma yashagan davrdagi mavjud diniy-ma‘naviy muhitni yaxshi tasavvur qilish kerak, zero, o‘sha davrda islom dunyosining qator o‘lkalarida diniy mutaassiblar va buzg‘unchi guruhlarining xatti-harakatlaridan aziyat chekib, iymon-e‘tiqod masalasidagi noto‘tri talqinlar va chalkashliklardan musulmonlar jiddiy muammolarga duch kelgan edilar. VIII asrdan e‘tiboran islom dinida paydo bo‘la boshlagan turli toifa va guruhlarining soni imom al-Moturidiy yashagan IX asrning oxiri va X asrniig birinchi yarmiga kelib yanada ko‘paydi, bu hol iymon-e‘tiqod masalalarida katta ixtiloflar va parokandalikning g‘oyatda kuchayishiga olib keldi.

Imom Abu Mansur al-Moturidiyning hayoti va ilmiy faoliyati haqida yozgan tarixchilar, afsuski, o‘z asarlarida uning xayoti haqida juda kam ma‘lumotlarni kel-tirganlar. Allomaning hayoti haqida hozircha yuqorida bayon etilgan ma‘lumotlargagina egamiz. Ayni vaqtda uning ta‘limoti haqida keyingi asrlarda yashagan olimu ulamolar tomonidan ko‘plab ma‘lumotlar yozib qoldirilganligini katta mamnuniyat bilan qayd etish lozim. Buyuk vatandoshimiz, eng avvalo, kalom ilmi sohasida tom ma‘noda tarixiy ishlar qilgan bo‘lib, o‘ziga xos maktab yaratgan va bu maktab uning tabarruk nomi bilan moturidiya maktabi (yo‘nalishi) deb ataladi. Kalom ilmiga ta‘rif beradigan bo‘lsak, bu ilm diniy aqidalar va ularniig usullarini aqliy dalillar va isbotlar asosida talqin qilib, ulardagi har qanday shubhali, bir tomonlama qarashlarga barham beradigan ilm hisoblanadi. Kalom ilmi bilan shug‘ullanadigan olimlar esa mutakallimlar deyiladi.

Imom al-Moturidiy ilgari surgan kalom ilmini kuzatar ekanmiz,u,asosan, ikkita asosiy manbaga:aql va naqlga tayanib ish tutganini, agar fikrimizni aniqroq aytadigan bo‘lsak u o‘z nazariyasini mana shu ikki manba o‘rtaligida yaratganini ko‘ramiz.Binobarin,muborak islom dinimiz ta‘limotida ham diniy va dunyoviy ishlarda o‘rtacha bo‘lish g‘oyasi ilgari surilgan.Uning bu g‘oyalari bizgacha yetib kelgan ikki yirik asari –“Kitob atTavhid”va”Ta’vilot ahli as sunna”da batafsil bayon qilingan.

Imom al-Moturidiy faoliyatida muborak islom dinining hayotbaxsh g‘oyalari sofliigi uchun fidoiylilik, e‘tiqodiy masalalarni bir tomonlama va xato talqin qilishga, zalolatga botgan har xil toifalar va oqimlarga qarshi kurash, Qur’oni karim va hadisi sharifga tayangan holda asosli raddiyalar berish salmoqli o‘rinni egallaydi. Shu boisdan, allomaning o‘lmas ta‘limoti bugungi kun uchun ham katta amaliy ahamiyatt kasb etib, hidoyat yo‘lidan adashgan ba’zi buzg‘unchi guruhlarini fosh etishda asqotishi shubhasizdir.

Moturidiylik ta'limotining pedagogik jihatdan tahlili uning tarbiyaviy ahamiyatini chuqur ochib beradi. Quyida bu jihatlarga batafsil to'xtalib o'tamiz:

1. Aqliy tarbiya: Moturidiylik ta'limoti aql-idrok va tafakkurni rivojlantirishga katta e'tibor beradi. Ta'limotga ko'ra, inson aql yordamida haqiqatni anglab, to'g'ri yo'lni tanlashi mumkin. Bu jihat bugungi kunda ham o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Axloqiy tarbiya: Moturidiylik insonparvarlik, mehr-oqibat, adolat, rostgo'ylik, sadoqat, kamtarlik kabi axloqiy fazilatlarni yuksak qadrlaydi. Bu qadriyatlarni o'quvchilarga singdirish orqali ularni barkamol insonlar etib tarbiyalash mumkin. Ta'limotda yaxshi amallar qilishga targ'ib qilinishi, yomon ishlardan qaytarilishi esa o'quvchilarda ijobiy xulq-atvor normalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

3. Ijtimoiy tarbiya: Moturidiylik ta'limoti jamiyatda tinchlik, totuvlik va hamjihatlikni ta'minlashga chaqiradi. Vatanparvarlik, millatlararo do'stlik, bag'rikenglik kabi tushunchalarni targ'ib qiladi. Bu jihatlarni o'quvchilarga singdirish orqali ularni ijtimoiy faol, jamiyat rivojiga hissa qo'sha oladigan fuqarolar etib tarbiyalash mumkin.

4. Estetik tarbiya: Moturidiylik go'zallikni qadrlash, san'atga muhabbat, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ham e'tibor beradi. Bu jihat o'quvchilarning estetik didini shakllantirish, ularni go'zallikni anglashga o'rgatishda muhim ahamiyatga ega.

5. Mehnat tarbiyasi: Moturidiylikda halol mehnat qilishga targ'ib qilinadi. Mehnatsevarlik, kasb-hunarga mehr qo'yish kabi fazilatlar o'quvchilarda mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

6. Jismoniy tarbiya: Moturidiylikda sog'lom turmush tarziga rioya qilish, jismonan baquvvat bo'lishga chaqiriladi. Bu jihat o'quvchilarning sog'lig'ini mustahkamlash, ularni sportga qiziqtirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa: Moturidiylik ta'limoti o'zining chuqur ma'nosi va insonparvarlik g'oyalari bilan bugungi kunda ham tarbiyaning muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Uni pedagogik jarayonda qo'llash orqali yoshlarni barkamol insonlar etib tarbiyalash, ularni Vatanga, xalqqa muhabbat ruhida tarbiyalashga erishish mumkin.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori “Imom Abu Mansur al-Moturidiy tavalludining 1130 yilligini nishonlash to‘g‘risida” <https://lex.uz/docs/-1592041>
2. Al-Moturidiy ta’limoti va uning Sharq xalqlari madaniyatidagi o‘rni. Ma’ruzalar to‘plami, T., 2000
3. Kattayev K., Imom al-Moturidiy va Chokardiza, Samarqand, 2000
4. 4. Mansur A., Al-Moturidiy ta’limoti, T.,2003
5. 5. Ziyodov Sh., Al-Moturidiy hayoti va merosi, T., 2000.
6. 6. Uvatov U., Imom al-Moturidiy va uning ta’limoti, T., 2000;